

дә М. Ф. Ахундовун мүнһити, идеја ахтарышлары, жарядычылыгы төкәмүлү, реализм өз ичтимаи сатира, образ вә типләр, сүжет вә композија масәләләрини тохундулар. Бурада драматургун пјесләри дә тәһлил едилләр. IV чилдә бу, там шәһидлә верилмәс дә, китабын изаһына һиссәндә верилән тапшырыг планындан Шангин тәһлил принципини өјрәширик. Тапшырыгда комедијанын нифагы, вәсли, динамик вә драматик моментлар, образларын мүнәсибәти, һачы Гара—Түкәз, һачы Гара—Һейдәрбәј арасындакы мүнәгишә, әсәрин жанры, дили, сәһнә хусусијјәтләри, үмумијјәтлә М. Ф. Ахундовун комедијалары илә Молјер комедијалары арасындакы охшар чәһәтләр вә сәһрәнин өјрәнилмәс кәстәрип ки, А. Шанг мүнәзирә вә мәрүзәләрини дә чидди елми ахтарышлар әсәсиндә гурур, мүнәсир нәзәри масәләләрә тохундулар.

А. Шанг һәмшә дәврүн, заманын тәләбләри илә јашајыр, һәм бодин, һәм дә елми жарядычылыгында мүнәсир проблемләр галдырырды. О, өз мүнәсирләриндән Мирзә Чәлил, Сабир, Ә. һагвердијев, А. Сәһһәт, һ. Чавид, М. һади вә башгаларынын жарядычылыгыны да буна көрә сеvir, гүмәтләндирди. Хусусилә о, Сабир жарядычылыгынын пәрәстишкары иди. Сабир һаггында илк мәғаләләрини һәлә ингилабдан әввәл јазышды.¹¹

Шангин совет дәврүндә Сабир китабханасында охудуғу мүнәзирәләр әсәсиндә јаздығы мәғаләләр даһа кениш вә санбаллыдыр. О, бу мәғаләләрдә Сабир «пролетар синфини гызғын бир ешлә севән» шайыр, жарядычылыгыны исә «өз-өзүнә әдәби бир дәвр вә алом олан» Сабир әдәбијјаты алландырырды.¹² 20-чи илләрдә јаздығы «Әлэкбәр Сабирин әдәбијјатимыздакы әһәмијјәти вә мөвгәји» өз дәјри илә башгаларындан сечилләр. Мүәллиф әввәлчә Азәрбајҗан әдәбијјатынын Сабирә гәдәрки инкишаф јолуна нәзәр салыр, ону үч мәрһәләјә бөлүр: ислама гәдәрки дәвр, исламдан Мирзә Фәтәлијә гәдәрки «ихтилат» дәврү вә Мирзә Фәтәлидән Сабирә гәдәрки «тагид вә игтибас» дәврү. Лакин бу дәвр әдәбијјатынын шәрһиндә, сәчијјәсиндә субјектив, мүнәһисәли нәтичәләрә кәлир. Белә чымыр ки, јалныз илк дәврүн әдәбијјаты «халғын өз руһундан, өз һиссәјјатындан доғмушду», «сәммийдир, табиидир, индидир» (өзүнә мәхсусду).¹³ Сонракы дәврләр исә гәјнајыб-ғарышма, бир-бириндән истифадә дәврүдүр. Бу дәврдә ичтимаи-игтисади вә сјајси-әдәби инкишафа бағлы әдәбијјатын ганунајугун тәшәккүлү, јени истигамәт алмасы лазими дәринликлә ачылмыр. Тәгдиреди чи һалдыр ки, Шанг әввәлләр әдәбијјатимызын Вагифдан, Фүзулидән, 1922-чи илләрдән исә һәбибдән башладығыны сөјләјир. Бундан сонра Сабир жаряды-

чылыгынын изаһына кечир. Шаирни жарядычылыгынын «Молла Нәсрәддин» дәврүнү «ингилаб вә јенилик» чарчысы кими гүмәтләндирләр. Ичтимаи сатираны, реализми Сабир шәрһлеринин руһу, чаны һесаб едән алим онларын үч мүнәсир хусусијјәтин кәстәрип: хәлилик, һаггәтичлик вә сәнаткарлыг.

Шанг Сәһһәтин жарядычылыгыны үч истигамәтдә тәһлил едир: орижинал шәрһләр, тәрчүмәләр вә ушаг әсәрләри. Бүтөвлүкдә Сәһһәти романтик шаир кими гүмәтләндирән Шанг онун сәнәткарлыг кәйфијјәтләринә дә тохунур. «О, јалныз ашағыларда учараг һәм јердән, һәм кәјдән илһам алмағы бачаран мүнәнавил романтикдир»¹⁴ сөзләри Сәһһәт романтизмнин јакшы сәчијјәләндирләр. Әдәбијјатшүнас «јаралы бир гартал кими сызлајан» һадинин фачиәсиндән, Чавидин «Иблис» әсәриндән дә мүнәхәссис кими данышыр. Одур ки, 1925-чи илдә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналы мүәллифин «Иблис» һаггындакы мәғаләсини «тангид әдәбијјатимызы аз-чох зәнкинләшдирә биләчәјини нәзәрә алыб» буракышды. Һәггәтән бу мәғалә «Иблис» һаггында елмијји вә санбаллылыгы илә фәргләндирди. Мадди гүввәләрә (Иблис) мәнәви гүввәләрин (мәләјин), Арифин фәрди арузу илә ичтимаи арузу арасындакы индијјәт Чавидин идејасы, әсәрин жанр вә сәнәткарлыг хусусијјәтләри елми тәһлилләр әсәсиндә ачылыр. Шангин фикринчә, Чавид дә Жан-Жак Руссо кими демәк истәјир ки, «каинатда һәр шәј кәзәл јаранмыш, һәр шәји фәһаллашдыран инсанлар вә онларын кирди әлләридилр».¹⁵ Мүәллиф бурада Чавиди һаггындә тәгидләрдән дә гурумаға, әсәрин объектив гүмәтнин вермәјә чалышыр.

А. Шанг 30-чу илләрдә чәсарәтли вә хәјрхәһ чыкышлары илә кәнч јазычылары да совет һакимијјәти әтрафында сых бирләшмәјә, әдәбијјат вә ичнәсә-нәтин инкишафына чалышмаға руһландырырды. Р. Ахундов, Б. Талыблы, Т. Шәһбази (Симург), Ч. Чаббарлы кими сымалар биләваситә А. Шангин тәләбәси олмуш, әдәби-елми фәалијјәтләринин тәшәккүлүндә гочаман әдибән чох шәј өјрәнмишләр. А. Шанг онларын һәр бирн һаггында сонрлар да мәғалә вә хәтирәләр јазышдыр.

Әдәбијјатшүнас алим Азәрнәшрдә, елми-тәдгигат институтунда, Кәнч Тамашачылар Театрында, Јазычылар Итти-

¹¹ Ба х: «Күлзәр» дәрслији, Бақы, 1912, сәһ. 220—225; «Ничат» гәзети, 5 мај 1912-чи ил, № 18.

¹² Абдулла Ш а н г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 139.

¹³ Јенә орада, сәһ. 143.

¹⁴ Јенә орада, сәһ. 365.

¹⁵ «Маариф вә мәдәнијјәт» журналы, 1925, № 2, сәһ. 46.

фагында чалышанда да әмәли, нәзәри ишләри, мәғалә вә мәрүзәләри, чыкыш вә төклифлары илә әдәби-мәдәни һәјәтин инкишафы уғрунда әлиһдән кәләни әсиркәмамшдыр. Классик әдәбијјатымызда тәсәввүф, суфизм, бекташиллик, һуруфилик, лирика вә епос, еләчә дә классисизм, романтизм вә реализм мәсәләләринә даир Шанг марағлы ахтарышлар апармышдыр. Хусусилә, онун реализм һаггындакы мүнәһизәләри марағлыдыр. Реализми јени дәврүн мәнәсулу һесаб едән Шанг «Реализм нәдир?» суалына чаваб верир ки, «реализм һәгги вә вағиәләр әдәбијјатдыр. Идеал архасынча гошмагдан өзүнү мән едән вә һәггәти мүнәһидә едән әдәбијјатдыр... реализм Азәрбајҗан чәмијјәтиндә зүйһү едән јени ингилаб фикри нәтичәсиндә доғмушду».¹⁶ О. М. Ф. Ахундов, Сабир вә Мирзә Чәлили бөјүк реалистләр һесаб едилди.

А. Шанг «Азәрбајҗан вә Иран әдәбијјаты» консептиндә фәрс әдәбијјатынын инкишаф мәрһәләсини хронологи шәккилдә, дәврләрдә арашдыр.

Мүәллиф һәр дәврүн гыса сәчијјәсиндән сонра Мәнучәһри, Руми, һафиз, Фирдовси, Сәди кими бөјүк сәнәткарларын һәјәт вә жарядычылыгынын шәрһинә кечир. Руминин «Мәнәви»сини бөјүк бир јенилик кими гүмәтләндирән Шанг бурада натурализм вә спиритуализм илләри дә көрүр.

Бу силәләдән Шангин ән дәрин вә марағлы әсәри «Өмәр Хәјјам» очеркидир. Мүәллиф бөјүк рубан устасыны әсәл шаир, мүнәфәккир вә философ кими гәләмә алыр, онун дүнјакөрүшүнү, жарядычылыгыны бүтөвлүкдә ачыр. «Бә»-ән инсаны—динсилик учурумларына доғру јуварлајан, бә'ән һәјәтин ән иччәликләринә һүфуз етдирән Хәјјам рубанләриндәки күлүшләри әсәби, ачы вә зәһәрли көрүр вә бу гәнаәт кәлир ки.

Хәјјам көрүшләри илә материализм арасында бир јакынылыг вардыр. Мүәллиф очеркдә Хәјјамла Волтери ејниләшдирәнләрә дә чох елми вә тутарлы чаваб верир. Шангә көрә Хәјјамы Волтер кими динсиз вә атеист алландырмаг доғру дејил. Онлардакы јакынылыг јалныз фикри сәрбәстлијиндә, чәсарәтдә, тәсәсүбә гарыш кин, нифрәт вә инсана мәнәббатләдир. Шангин Хәјјамла Лүкресия бәндәдәләрә чавабы да һәггәтә уғундуур. О, кәстәрип ки, Гәрб мүнәфәккири (Лүкресси) «мүәјјән бир үсул, бир систем јаратмаға», Шәрг мүнәфәккири (Хәјјам) исә «һәр бир үсул вә системи алт-үст едәрәк, јалныз шәкк-шүбһә чәлләриндә доланмаға ихтифа етмишдир».¹⁷

Азәрбајҗан ушаг әдәбијјатынын јаранма вә инкишафында да А. Шангин хидмәти бөјүкдүр. О, 1906-чы илдән өлүмүнүн ахырынадак бу сәһдә гәләм чалмыш, милли ушаг әдәбијјатынын кәзәл иччәләрини јаратмыш, башгаларыны да ушаг әсәрләри јазмаға руһландырышдыр. Онун совет дәврүндә ушаг әдәбијјатынын нәзәри мәсәләләринә даир мәғалә вә чыкышлары бу әдәбијјатнын јени истигамәтдә инкишафына бөјүк тәкән вермишдир.

А. Шанг Азәрбајҗан дилинин морфолокија, синтаксис, фонетика вә үслүб мәсәләләринә даир дә тәдгигат апармышдыр. Буналары тәдгиг етмәк дилчәләринизин вәзифәсидир. Бүтөвлүкдә А. Шангин «Әсәрләринин IV чилдәндә топланан мәғаләләр әдәбијјатшүнаслығымызда јакшы һадисәдир.

¹⁶ Абдулла Ш а н г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 457.

¹⁷ Јенә орада, сәһ. 222.

ӘФЛАТУН МӘММӘДОВ

ТӘНГИД ВӘ БИБЛИОГРАФИЈА

АБДУЛЛА ШАИГИН ӘДӘБИ-ТӘНГИДИ КӨРҮШЛӘРИ

Абдулла Шаиг ичтимаи фикир тарихиниңдә көркәмли јазычы, драматург, шаир вә маариф хадими кими таныныр. Бүтүн бунарла јанашы о, елми јарадычылыгы да мәшғул олмуш, әдәбијатчымызын ајры-ајры проблемләрнин тәдғиг етмиш, мәғаләләр јазмыш, мәрузә вә муһазирәләр охумдуыр. Индијә гөдәр әдибин бәдин әсәрләри дәфәләрлә китаб шәклиндә чап олундуғу һалда, елми әсәрләринин чоху 1906—1958-чи илләр арасында мәтбуат сәһифәләриндә чыхмыш вә беләчә дә архивләрдә галмышдыр. Олур ки, һәләлик А. Шаиг алим-әдәбијатчынас кими јахшы өјрәнмәмиш, әдәби-тәнгиди көрүшләри ләзими шәкилдә ачылмамышдыр. Бир дә буна көрә А. Шаигин елми әсәрләринин топланылыб нәшр едилмәсинә чохдан еһтијач варды. Белә бир хейрһах тәшәббусә әдибин олур, профессор К. Талыбадә киришиди. Оунун тәрғиби илә Әзәрнәшр А. Шаигин бешчилдјигини бурахмаға башламышдыр. Күлјијатин бәдин әсәрләри еһатә едән үч чилдә ил әдәби мүнһидә рәғбәтлә гаршыланмышдыр. Бу јахынларда «Әсәрләрини дәрдуңчү чилди чапдан чыхмышдыр. Бураја әсәсән јазычынын мәғаләләри, мәрузәләри, чыхышлары, тәбрикләри вә башға елми әсәрләри салынмышдыр. Биз дә бурада әдибин әдәби-тәнгиди көрүшләрини бу чилдәки әсәрләр әсәсиндә изләјирик. Бу, А. Шаигин маарифчиликдән социализм реализминә гөдәрки фикир инкишафынын идеја көрүшләриндәки тәкамүлү дүрүст мүјәјнләшдирмәк вә әдәбијатчымызда бәзи мәсәләләрнин ачылмасы үчүн дә әһәмијәтлидир.

Мүрәккәб бир јарадычылығ јолу кечән А. Шаиг Шәрг вә классик Азәрбајчан әдәбијатчыны мукәммәл биларди, әсримизин әвваллариндә Азәрбајчан әдәби мүнһити илә гәјнәјәл-ғарышарды; «Молла Нәсрәддин» ингилаби-демократик әдәби мәктәбинин нумәјәндәләринә бөјүк рәғбат бәсләјир. Н. Нәриманов, Ф. Көчәрли, А. Сәһһәт, М. Һәди, Һ. Чәвид, С. Һүсејни, А. Сур, Һ. Минәсәзов кими јазычы вә әдәбијатчынасларла, бир чох табәғатчи маариф хадимләри илә достлуғ әләғәси сахлајарды. Түркијә тарихини вә әдәбијатчыны, Авропа вә

рус әдәби фикрини дәриндән өјрәнир, јерп кәлдикчә онлардан фәјдаланырды. Бүтүн бунлар А. Шаигин әдәби-тәнгиди көрүшләринин тәшәккүл вә тәкамүлүндә мүнһү амилләр иди.

А. Шаиг классик Азәрбајчан әдәбијатчынын тәдғиги вә тәбғиги илә ардычылығ мәшғул олурду. О, һалә 1906-чы илдә «Һәјат» гәзетиндә бурахдырдығы «Удәба вә шаирләримизин һалы» мәғаләсиндә Азәрбајчан классикләринин Авропада олдуғу кими ләјигинчә өјрәнмиш гүјмәтләндирилмәсини арзулајарды. Бундан сонрақы фәалијәтиндә Хагани, Низами, Хәтәи, Фүзули, Нәсими, Вағиф, Видади, Закир, М. Ф. Ахундов, С. Ә. Ширвани, Ә. Сабир, А. Сәһһәт, М. Һәди вә башгалары һағғында тәдғигатлар апармаға, мәғаләләр јазмаға киришир. «Азәрбајчан вә Иран әдәбијатчы» адлы муһазирә конспекти дә бу силәләндир. Адындан дә көрүндүјү кими, бу, Шаигин 20-чи илләрдә али мәктәпләрдә Азәрбајчан вә Шәрг әдәбијатчындан охудуғу муһазирәләрин мәчмуудур. Ләкин өзүјүндә әсәр чидди әдәбијатчынас тәфәккүрүнүн, елми ахтарышларын мәһсулулар.

Муһазирәнин планына нәзәр салсағ ајдын олур ки, о, чох кәркин ахтарышлар апармыш, мүрәккәб вә мүасир проблемләр галдырмышдыр. Бурада тәчәддүд, үрфан, тәсәвүфф дөврү мәрһәлә-мәрһәлә изләнилик, «Авеста», еләчә дә Әнвар, Хагани, Низами јарадычылыгы һағғында мәлүмәт верилир. Хаганин гәсидә, Низамини исә мәсәнови устасы сәјан Шаиг онларын јарадычылыгынын еһатә дәирәсинә, сәнәткарлығ мәсәләсиндә тохунур. Хагани илә В. Һүгә јарадычылығында бу бахымдан сәсләшмә көрүр вә јазыр: «Франсызларын Виктор Һүголларында муһәһидә едилән дәбләбә вә тәмгәтәр Хаганинин әш'арында муһәһидә олунур»¹. Низами исә «шә'р дүһасы», «үлви тәбли», мөһкәм мәсләкли бир шаир адландырыр.

¹ Абдулла Ш а и г. Әсәрләри, IV чилд, Бақы, Азәрнәшр, 1977. (Тәрғиб вә гејдләр Камал Талыбадәдәниндири).

² Абдулла Ш а и г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 208.

лыр,³ Хагани вә Низамини әдәбијатчымыздақы мөвгеји һағғындақы муһәһидәли фикир нәзәрә алынмаса,⁴ ајрылығда һәр икн мәғалә үмуми охучу күтләси үчүн дә марәғлыдыр. Тәдғигатчы Нәсимиин бәкташлили вә һуруфилији, Хәтәини исә суфилији тәрәннүм едән бир шаир кими гүјмәтләндирир вә һағлы оларағ Фүзули, Хәтәи, Һәбиби вә бир чох дикәр Азәрбајчан шаирләриндә дилчә, сәнәтчә Нәсими тәсирини көрүр.

«Шәргин гаранлығ үфүгүндә бир улдуз кими парлајан Фүзули» Шаигин мәһәббәтлә тәдғиг етдији шаирләрдәндир. О, Фүзулини «гәзәл шаирләринин устасы вә рәһбәри» адландырды, «мүнһитини һәғиги вә доғру оларағ көстәрә тәбғәсинә», сарајдан узағ олмасыны, тәнгиди етираз нотларыны, зәманәдән шикәјатини, һүзн вә кәдринини фәрди дејил, ичтимаилијини, фәлсәфи лиризм јарадычылығын әсәс мәзијәтләри кими сәчијләндирир.⁵

Мүәллиф Вағифи «Азәрбајчан шаирләринин ән шәһрәтлисә» адландырыр вә бунун сәбәбинин онун сәдә дилдә јазмәсиндә, хәлгилјиндә, табиилијиндә вә хош-лиризминдә көрүрдү. 1926-чы илдә «Әдәби парчалар» мәчмуәсиндә бурахдырдығы мәғаләдә Вағиф јарадычылыгы даһа дәриндән арасдырылды. Вағифи «әдәбијатчымызда јени чәрәјан вә мәктәб јаратмыш» әсил «халг шаир» кими гүјмәтләндирир тәдғигатчы онун шә'рләрини «дағ чешмәләри дәр тәбин вә сәмини» сајыр, шаирләгәдәр сағ вә тәмиз, дағ чөккәләри гәрә мәнәз бу чүр сәдә, кәзәл јазмағы нумунә көстәрир. Шаигин Фүзули илә Вағифи мүғәјсәси дә марәғлыдыр. О јазыр ки, Фүзули лирик шә'рләриндә «Һәјат мүзәтәриб олмағдыр» нәзәријәсини изләрәк, Вағиф «Һәјат севмәкдир», «Һәјат јашамағдыр» дејир. Вағиф тәбиәт вә чәмијәти зәвг вә саға мәнбәји сајыр; кәзәллик онун руһу чаныдыр.⁶

Шаиг сонралар дә Вағиф, Видади вә Закир кими ел әдәбијатчы сәпкисиндә јазан шаирләрдән сәһбәт ачырды. Вағифин шух вә ојнағ лиризмини тәдғиг етмәклә, билдирирди ки, «Видади Вағифдән даһа алим, лисана даһа һакимдир... Видадинин шә'рләриндә әчәм вә әрәб кәлмәләри Азәрбајчан дили аһәнк вә гаунуларына табедир»⁷.

Оуну С. Ә. Ширванијә һәср етдији кими мәғаләси дә марәғлыдыр. 1912-чи илдә «Күлзәр» дәрслијиндә чыхан биринчи мәғаләдә шаирин һәјәти илә таныш олурду. Икинчи мәғалә исә совет дөврүндә, муһазирә үчүн јазылмышдыр. Шаиг бу фикри инамла сөйләјир ки, С. Әзим өзү Фүзулини, гисмон Нәванни вә Һәфизин тәғлид етдији кими, өзүнү дә заманында тәғлид едәнләр олмушдур. О, Сабир, Сәһһәт, Нәсәһ, Тәрраһ јарадычылығында бу тәсирә изләјир.

Вағифдән сонра Шаиги ән чох өзүнә чәлб едән М. Ф. Ахундов јарадычылыгы иди. Шаиг һәр ким сәнәткары әдәби мәктәб башчысы кими таныјыр, онлардан үрәк долусу даншырды. О, М. Ф. Ахундову ушағкән Тифлисдә өз евләриндә чох көрүмүшдә, атасы Ахунд Мустафа илә сәһбәтләрини ешитмишиди. Бөјүдүкчә о сәһбәтләри хатырлајыр, әсәрләрини өјрәнирди, Шаиг бир әдәбијатчынас кими Ахундов јарадычылығын тәдғигинә дә совет дөврүндә башламышдыр. Илк мәғаләләри 1924 вә 1928-чи илләрдә «Маариф ишчисә», «Маариф вә мәдәнијәт» журналларында чыхмышдыр.⁸ «Мирзә реалист вә сәнәткар бир шаирдир», «Мирзә Фәтәли Ахундов һағғында муһәһидәләрим» адлы бу мәғаләләрдә о филосоп-јазычыны XIX әсрдә «ингилаби фикир-ордусунун илк гәрифәсалары, илк рәһбәри», «ән фәал ичтимаијәтчи шаир» сајыр, он «јени әдәби мәктәбин устасы» һесаб едир. М. Ф. Ахундовун јарадычылығын идеја мәнбәләрини милли вә классик Шәрг әдәбијатчы, рус вә Авропа мәдәнијәти илә бағлајан алим инамла јазыр ки, Мирзә Фәтәли Гәрб һәјәтинын вә фикрини илк дәфә әдәбијатчымыза тәғбиб етди. Әдәбијатчымыза јени чәрәјан, јени руһ, јени рәнк «верән Мирзә Фәтәлидир». Елми арасдырмаларла бу ичтәчә кәлир ки, фатри истәдәд, тәбилик вә сәдәклик, мүасирлик вә сәминлик, типниклик вә һәјәтилик М. Ф. Ахундов сәнәткарлығын әсәс хусусијәтләридир.⁹ 1925-чи илдә «Маариф вә мәдәнијәт» журналынын 3-чү нөмрәсиндә чыхан «М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» һағғында муһәһидәләрим» мәғаләси бу повести о дөврдә дәрлијли илә тәһлил едән ән етибарлы мәнбәләрдән сајымалыдыр.

А. Шаиг мүәллифин идеалыны алышламағла, «мәһнадақы гүввәт, һекәјәдәки ичад вә һәрәкәт», һәр шәхс тәэбини лисаны илә даншыдырмағ, сөзләдикләри сөзләри вә етдикләри һәрәкәтләри илә онун бүтүн овафә-фәғриәсини көстәрәк бир тип јарада билмәк¹⁰ бачарығаны чох бәјәннирди. «Әдәбијатдан иш китабы»нда верилән очеркдә

³ Абдулла Ш а и г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 210.

⁴ А. Шаиг сонралар бу фикирдән узағлашмышдыр.

⁵ Абдулла Ш а и г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 167.

⁶ Јенә орада, сәһ. 224—227.

⁷ Јенә орада, сәһ. 315.

⁸ Ба х: «Маариф вә мәдәнијәт» журналы, 1924, № 4, сәһ. 31—36; «Маариф ишчисә» журналы, 1928, № 3, сәһ. 17—19.

⁹ Абдулла Ш а и г. Көстәрилән әсәри, сәһ. 172.

¹⁰ Јенә орада, сәһ. 202.